

אחים, איפה אתם?

דינה לא זכתה להיות אמו של שבט. אולם מסורת מדרשית מספרת שיוסף נשא את בתה לאישה, ולכן יצאו מחלציו שני שבטים. השבט הנוסף שיצא ממנו מייצג בחשאי את האחות הנאלמה (ילקוט שמעוני וישב, קמו). כך, לפי מדרש זה, נעשה צדק עם דינה.

אחרי מות המלך שלמה במאה העשירית לפני הספירה נחלקה הממלכה לשתיים: ממלכת יהודה, שבה שכנו בעיקר שבטי יהודה ובנימין, וממלכת ישראל, שבה ישבו בני שאר השבטים. ממלכת ישראל נקראה גם ממלכת אפרים (על שם השבט הגדול בה) או ממלכת שומרון (על שם בירתה). היא נכבשה על ידי האימפריה האשורית במאה השמינית לפני הספירה. תושביה, בני עשרת השבטים, גורשו לאזורים אחרים באימפריה, ונטמעו בקרב עמים אחרים. תושבי ממלכת יהודה גורשו אף הם אחרי שירושלים נפלה בידי נבוכדנאצר מלך בבל בשנת 586 (או 587) לפני הספירה. מעטים מבני ממלכת יהודה חזרו לארץ לאחר חמישים שנה בחסות כורש מלך פרס, אולם בני עשרת השבטים אבדו. לאורך הדורות עוררה היעלמותם של עשרת השבטים עניין ותקוות שבניהם יִפְצְאוּ וישוּבו לחיק עמם, כשם שחלק מבני ממלכת יהודה שבו לציון לאחר נפילת ממלכת בבל.

פתאום קמים שבטים בבוקר ומרגישים כי הם עם ומתחילים ללכת. "היום אתם יצאים בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב" (שמות יג, ד), נאמר להם, והם יוצאים. בחודש ניסן נברא ישראל כעם. 13 ילדים היו ליעקב, 12 בנים ובת אחת. הם הגיעו למצרים על טפם וצאצאיהם, עשרה מן הבנים זכו שיתקרא שבט על שמם ובן אחד, יוסף, זכה ששני שבטים יתקראו בו – אפרים ומנשה, בניו.

שנים-עשר השבטים יצאו ממצרים והפכו לעם. אולם מבין שנים-עשר שבטי ישראל נותרנו, לפי המסורת, שניים – יהודה, בנימין וחלק משבט לוי (שלא הייתה לו נחלה משלו). שאר השבטים אבדו עם כיבוש הארץ על ידי ממלכת אשור במאה השמינית לפני הספירה.

מה אירע לעשרת השבטים? לאן הגיעו? מה עלה בגורלם? – שאלות אלה, רוויות בגעגועים לאחים האבודים, הציתו את הדמיון היהודי משך הדורות. כבר חז"ל תהו מה עלה בגורלם של בני עשרת השבטים, העלו סברות על מוצאותיהם ושאלו אם הם עתידיים לחזור ומתי. מסורת עתיקה מספרת שהם חיים מעבר לנהר המופלא, סמבטיון שמו, שבמהלך השבוע משליך אבנים אל המתקרבים אליו ובשבת הוא נח מזעפו (בראשית רבה עז, ו; יא, ה). אופיו הייחודי של הסמבטיון הוא המכשול בפני המבקשים לשוב ולהתאחד עם עשרת השבטים: במהלך ימות השבוע אי-אפשר לעוברו, וביום השבת, לפי ההלכה, אסור לעשות זאת.

מיתוס עשרת השבטים עורר רבים – יהודים ולא יהודים כאחד – לחפש את השבטים האבודים, לצאת למסעות למקומות רחוקים ולנסות לזהותם. מה שהניע לפחות חלק מהם הוא האמונה שחזרתם תבשר את בוא המשיח ואת ימות הגאולה.

את העיון הזה אני מקדישה לאדם שטען כי הוא מצא אותם, את כולם עד אחד, לנוסע הפלאי אלדד הדני. אלדד חי במאה התשיעית וטען, כפי שמעיד כינויו, שהוא מזרע שבט דן ובא ממדינת יהודית עצמאית "חווילה קדומה אשר שם הזהב" השוכנת "מעבר לנהרי כוש" ומעבר לנהר הסמבטיון. אלדד סיפר ששבט דן עזב את ארץ ישראל ממש לפני התפצלות ממלכת ישראל וממלכת יהודה,

במטרה להימנע מהשתתפות במלחמת האחים בין שתי הממלכות.¹⁰⁸ אלדד טען שמלבד בני שבטו, שבט דן, שוכנים במדינתו גם בני גד, נפתלי ואשר. הטענה שהייתה קיימת ריבונות יהודית מחוץ לארץ ישראל היא מדהימה בפני עצמה וראויה לדיון נפרד. הוא הופיע בפני מנהיגי קהילת קירואן שבתוניס והביא להם מהלכות השבטים הללו. בין לבין סיפר אלדד לשומעיו הנפעמים על קורותיו המופלאים, עת ספינתו נטרפה והוא נפל בשבי בידי קניבלים:

כך היה: יצאתי מעבר לנהרי כוש. נכנסנו אני ויהודי אחד משבט אשר בספינה קטנה [לסחור] עם אנשי הספינות, ויהי בחצי הלילה וישב ה' רוח גדול וחזק מאד ונשברה הספינה, וימן ה' ותפשתי לוח אחד, ויהי כראות חברי כזה ויתפוש גם עמי על אותו הלוח והיינו עולים ויורדים בו עד שהשליך אותנו הים אצל אומה אחת ששמה רומרנוס, והם כושיים שחורים בעלי קומה בלא בגד ובלא שמלה עליהם, כי כבהמות נמשלו ואוכלים בני אדם. וכשבאנו לארצם תפשו אותנו, וראו את חברי בריא ושמן ומעונג, ושחטו אותו ויאכלוהו, ויצעק אוי לי שהכרתי לאומה זו שהכושיים יאכלו את בשרי, ויטלו אותי כי חולה הייתי בספינה ושמתי אותי בקולר עד שאשמן ואבריא והביאו לפני כל מאכלות טובות אסורות ולא אכלתי דבר, והטמנתי האכילה, והיו שואלים אם אכלתי ואמרתי כן אכלתי.¹⁰⁹

גורלו של אלדד שפר עליו מגורל חברו, והוא מספר כי נפדה על ידי סוחר עשיר מבני שבט יששכר והלך עמו לארצו השוכנת "בהררי תהום", שאנשיה חכמים בתורה ובעלי רכוש ואשר בה "אין עושק וגזל", שיש בה "שרי חיילים אבל אינם נלחמים עם אדם". משם המשיך לארצם של בני זבולון "החונים בהררי פארן", ולשבט ראובן החיים בשכנות להם. אלדד ממשיך ומספר על ביקוריו בשבטי אפרים, מנשה (על שני חלקיו) ושמעון. כמו כן הוא מספר על עוד שבט המכונה שבט ינוס, "שנס מעבודה זרה ודבק ביראת ה'". במרוצת הדורות רווחו מסורות על שבט זה, שבניו היו כולם אדמוני שיער. יום טוב לוינסקי מספר שמסורות על ה"רויטע יידאלאך" (היהודים האדמונים, בידיש) תפשו מקום נכבד בחלומות הגאולה של ישראל בגלות.¹¹⁰

למשמע הסיפורים המוזרים, פנו חכמי קירואן הנרגשים לגאון רבנו צמח בבבל ושאלו אותו כיצד להתייחס לדברי אלדד הדני, אדם שסיפורו תמוה לכל הדעות אבל מנומק ומפורט להפליא. תשובתו של הגאון הייתה מהוססת: "דברי אלדד – מקצתם נראים כדברי חכמים שלנו ומקצתם היו מופלגים". הוא מוסיף שיייתכן שאלדד טעה "שגג והחליף מרוב צרותיו שעברו עליו ומרוב טורח הדרך המענה גוף האדם".¹¹¹ לא פחות משלושה עשר סיפורים סיפר אלדד הדני לאנשי קירואן ואחר כך לאנשי ספרד. בספרו שפורסם לראשונה במנטובה בשנת 1480 מופיעים גם חידושים הלכתיים, למשל בדיני שחיטה, שמביא אלדד ממדינתו.

האם אמת דיבר אלדד הדני? האם אמת בלולה בסיפורי בדאי או שמא בדה הכול מלבדו? לא נוכל להכריע בשאלה זו, אבל חשיבות הדבר לדעתי היא בעובדה שסיפורים מסוג זה היו נפוצים למדיי בעם ישראל, וכי מסורות בדבר קיומם של עשרת השבטים ומגוריהם מעבר לנהר הסמבטיון מצויות בספרות היהודית

הטוציולוג היהודי אמריקני סטיבן כהן נוהג לומר, שבימי חייו ובתוך עשורים בודדים הפכו היהודים מהקבוצה האתנית השנואה ביותר בארצות-הברית לקבוצה הנכספת ביותר ("להתחתן עם יהודי זו משאת נפש של נשים רבות").
ואכן, בעשורים האחרונים אנו רואים תופעה חסרת תקדים והיא עלייה בשיעור האנשים המבקשים להימנות עם עם ישראל, בין שבאמצעות גיור ובין שבהצהרה על קשר קדום עם העם היהודי, כמו שבטים הרואים את עצמם בני עשרת השבטים או צאצאי האנוסים. יש גם הבאים בשערי הקהילות היהודיות ללא כוונה להתגייר אבל מתוך רצון כן להימצא בקשר של אמת עם עם ישראל, חלקם נשואים ליהודים וליהודיות.¹¹²

לסוגיה השונים – בפיוט, במדרש, בסיפור החסידי ובתשובות הלכתיות. סיפורים אלה ידעו גלגולים רבים לאורך הדורות. יחס היהודים אליהם היה לעתים מהוסס, בין היתר מעצם הדבר שגם נוצרים חיפשו את עשרת השבטים, וזאת משום ששובם מבושר לשיטתם את שובו הקרב של משיחם. ובכל זאת הסיפורים הללו הציטו את הלבבות ועוררו את כיסופי הגאולה בחשכת הגלות. אף כיום אנו זוכים לשמוע על שבטים וקבוצות אֶתניות, שבניהם מכריזים על עצמם כי הם מצאצאי עשרת השבטים, כמו למשל בני המנשה משבטי קוקי, צ'ין ומיזו בצפון מזרח אסיה ובני קהילת אבאידאיה באוגנדה. יש שטענו שקבוצות אֶתניות נוספות, למשל שבט הפתאנים באפגניסטאן (והטליבן הם מבניו), הן מזרע ישראל. כיום יש אף בחינות גנטיות שמנסות להוכיח שקבוצה זו או אחרת היא יהודית במוצאה. עתים משאלות לב, אג'נדה פוליטית ופנטזיות רומנטיות, מתערבבות להן עם שבבי עובדות בכל הקשור בזיהויים של בני עשרת השבטים, בשיבתם לחיק היהדות ובהעלאתם לארץ. ושומה עלינו להיזהר, שמא מה שהיה בעבור יהודים בתפוצות פולקלור רומנטי יהפוך למכשיר פוליטי מסוכן במדינת ישראל הריבונית.

עמיות יהודית

חודש ניסן, חודש הולדתנו כעם, הוא זמן מצוין לבחינת שאלת העמיות (peoplehood) היהודית. ייחודו של עם ישראל בהשוואה לעמים ודתות אחרים הוא העובדה שהיהודים הם גם דת, גם עם, גם לאום, גם מסורת וגם תרבות. אין קתולי חילוני או פרסביטריאנית נטולת דת, אבל יש ויש יהודים חילוניים, ואף אתאיסטיים. הזהות היהודית אינה כרוכה רק בדת, היא קשורה בעמיות. ואכן, ההבטחה הראשונה של אלוהים לעברי הראשון, אחרי שהוא קורא לו ללכת מארצו, ממולדתו ומבית אביו, קשורה בעמיות, לא בדת: "וְאָעֲשֶׂה לְגוֹי גָדוֹל" (בראשית יב, ב). ההבטחה אינה שאברהם יהיה דת גדולה אלא עם (גוי) גדול, והעם הוא זה שיראה ברכה: "וְאֶבְרָכָה וְאֶגְדְּלָה שְׁמִי וְהָיָה בְרָכָה" (שם). ברכה זו היא גם קריאה גדולה לנו, היא קוראת לנו להיות ברכה, גם ברוחו של הפסוק הבא: "וְנִבְרַכְוּ כָּךְ כָּל מְשֻׁפְּחַת הָאָדָמָה" (שם, פס' ג).

*

בימינו, דומה שנהר סמבטיון סמלי שוצף ביתר שאת, הוא חוצץ בינינו החיים בישראל ובין אחינו ואחיותינו יהודי התפוצות, ומאיים להפריד בינינו. הסמבטיון היום הוא דו-כיווני, לא רק יהודי התפוצות בלתי-נגישים לנו במובן העמוק של הדבר אלא במידה רבה גם אנחנו שרויים "מעבר לסמבטיון" בעבורם. משימה חשובה שעומדת בפנינו היא לדאוג שהנהר הזה יהיה עביר ולא ישליך אבנים על המבקשים להתקרב לגדותיו.